Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari

Mohinur Olim-qizi Tojiyeva
Buxoro xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Musiqa savodxonligi tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari: nota yozuvi, ritm, lad, musiqiy tinglash va ijrochilik ko'nikmalari yoritib beriladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari hisobga olingan holda musiqa ta'limini tashkil etishning samarali usul va vositalari ko'rsatiladi. Shuningdek, o'yin texnologiyalari, interfaol metodlar hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish imkoniyatlari asoslanadi. Maqolada o'quvchilarning musiqiy qobiliyati, estetik didi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar berilgan. Ishda musiqa darslarida bosqichma-bosqich yondashuvning ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari musiqa o'qituvchilari, metodistlar va pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: musiqa savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, musiqiy tarbiya, metodika, nota savodi, interfaol metodlar, estetik did

Theoretical and methodological foundations of developing music literacy in primary school students of general secondary schools

Mohinur Olim-qizi Tojiyeva
Bukhara International University

Abstract: This article analyzes the theoretical and methodological foundations of developing music literacy in primary school students of general secondary schools. It explains what music literacy means and covers its main components: music notation, rhythm, mode, music listening, and performance skills. The article presents effective methods and tools for organizing music education that take into account the psychological and pedagogical characteristics of young schoolchildren. It also makes the case for using game-based technologies, interactive methods, and modern

(cc) BY

information and communication technologies. The article offers practical recommendations for developing students' musical abilities, aesthetic taste, and creative thinking. It also stresses the importance of a step-by-step approach in music lessons. The findings may be useful to music teachers, methodologists, and students at higher pedagogical education institutions.

Keywords: music literacy, primary education, music education, teaching methodology, music notation literacy, interactive methods, aesthetic taste

Musiqa inson hayotiga beshikdan kiradi. Ona allasi, bayram qo‘shiqlari, to‘ylardagi karnay-surnay sadolari bola hali so‘z ma’nosini anglamasidanoq uning ongida iz qoldiradi. Shu ma’noda musiqa bola uchun begona narsa emas, u tabiiy muhitining bir bo‘lagi. Biroq musiqani eshitish bilan uni tushunish, his qilish bilan anglash o‘rtasida katta farq bor. Bolani oddiy tinglovchidan ongli tinglovchi va ijrochiga aylantiradigan, shu farqni yo‘qotadigan narsa musiqa savodxonligidir. Mazkur maqolada aynan shu masala, ya’ni umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari haqida so‘z boradi.

Nega aynan boshlang‘ich sinf? Bu savolga javob berish uchun bolaning rivojlanish qonuniyatlariga nazar tashlash kifoya. Olti-o‘n yosh oralig‘i bola idrokining eng sezgir, eng ochiq davri hisoblanadi. Bu yoshda eshitish qobiliyati, ritm tuyg‘usi, ovoz apparati faol shakllanadi. Agar shu davrda bolaga musiqaning “tili” o‘rgatilmasa, keyinchalik uni o‘zlashtirish ancha qiyin kechadi. Xuddi ona tilini bolalikda o‘rgangan odam uni umrbod erkin so‘zlagani kabi, musiqiy tilni erta egallagan bola ham san’at olamiga tabiiy ravishda kirib boradi. Shuning uchun boshlang‘ich sinflardagi musiqa darslari keyingi barcha bosqichlar uchun poydevor vazifasini o‘taydi.

Mustaqillik yillaridan boshlab O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilishga katta e’tibor qaratilmoqda. 2020-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi o‘quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashni asosiy maqsad qilib qo‘ygan. Barkamollik tushunchasi esa faqat bilim bilan cheklanmaydi, u estetik did, madaniyat, go‘zallikni ko‘ra bilish va qadrlash qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Ana shu fazilatlarni tarbiyalashda musiqa fanining o‘rni beqiyos. Musiqa darsi bolaga nafaqat qo‘shiq kuylashni, balki dunyoni boshqacha ko‘zlar bilan, aniqrog‘i, boshqacha quloqlar bilan idrok etishni o‘rgatadi.

Shunga qaramay, amaliyotda ko‘pincha musiqa darslari ikkinchi darajali fan sifatida qabul qilinadi. Ayrim ota-onalar, hatto ba’zi o‘qituvchilar ham musiqani “dam olish darsi”, matematika yoki ona tilidan keyingi bo‘sh vaqt deb biladi. Bunday qarash, afsuski, darslar sifatiga ham ta’sir qiladi. O‘quvchilar qo‘shiqni yod oladi, uni xorda

(cc) BY

kuylaydi, lekin nota nima, ritm qanday tuziladi, kuy nima uchun quvnoq yoki g‘amgin eshitiladi, degan savollarga javob bera olmaydi. Natijada bola musiqani tinglaydi-yu, uni anglamaydi. Mana shu holat musiqa savodxonligini shakllantirish masalasini alohida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Avvalo “musiqa savodxonligi” tushunchasining o‘ziga aniqlik kiritib olish lozim. Kundalik nutqda savodxonlik deganda o‘qish va yozishni bilish tushuniladi. Musiqada ham shunga o‘xshash: musiqa savodxonligi nota yozuvini o‘qish va yozish, musiqiy tovushlarning balandligi, davomiyligi, kuchi va tembrini farqlash, ritm va metrni his qilish, lad va tonallik haqida tasavvurga ega bo‘lish demakdir. Lekin bu tushuncha faqat texnik bilimlar yig‘indisidan iborat emas. Haqiqiy musiqa savodxonligi musiqani idrok etish, uning mazmunini tushunish, eshitgan asar haqida o‘z fikrini bildira olish, oddiy kuyni ijro etish yoki hatto o‘zi ijod qilishni ham qamrab oladi. Boshqacha aytganda, savodxonlik bilim, ko‘nikma va hissiy tajribaning birligidir.

Ilmiy adabiyotlarda musiqa savodxonligining tarkibiy qismlari turlicha talqin qilinadi, ammo aksariyat mualliflar bir nechta asosiy yo‘nalishni ajratib ko‘rsatadi. Birinchisi nota savodi, ya’ni nota belgilari, kalit, takt, pauza kabi tushunchalarni bilish. Ikkinchisi ritmik savodxonlik bo‘lib, u tovushlarning davomiyligini, urg‘uli va urg‘usiz hissalarni farqlay olishni anglatadi. Uchinchisi lad-garmonik eshitish, ya’ni major va minorni, turg‘un va noturg‘un tovushlarni ajrata bilish. To‘rtinchisi musiqiy tinglash madaniyati bo‘lsa, beshinchisi ijrochilik ko‘nikmalari, ya’ni kuylash, cholg‘u chalish va harakat orqali musiqani ifodalashdir. Bularning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq va ularni alohida-alohida emas, yaxlit tizim sifatida shakllantirish kerak.

Musiqa ta’limi masalasi yangi emas. Uning ildizlari Sharq allomalarining merosiga borib taqaladi. Abu Nasr Forobiy “Katta musiqa kitobi” asarida musiqani ilm sifatida talqin qilib, tovushlarning tabiati, intervallar va ritm haqida chuqur fikrlar bildirgan. U musiqaning inson ruhiyatiga ta’siri, xulq-atvorni tarbiyalashdagi o‘rni haqida yozgan. Abu Ali ibn Sino “Kitob ash-shifo” asarining musiqaga bag‘ishlangan bo‘limida musiqani matematika bilan bog‘liq fan sifatida ko‘rib chiqqan. Keyinchalik Abdurahmon Jomiyning “Risolai musiqiy”, Darvesh Ali Changiyning “Tuhfat us-surur” asarlari ham Sharq musiqa nazariyasining rivojiga katta hissa qo‘shgan. Bu meros bugungi musiqa pedagogikasi uchun ham boy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Allomalarimiz qarashlarida bir muhim jihat bor: ular musiqani faqat zavq manbai emas, balki tarbiya vositasi deb bilgan. Forobiy musiqaning ayrim turlari insonni xotirjam qilishi, boshqalari esa uni harakatga undashi haqida yozadi. Bu fikr hozirgi pedagogikada musiqaning emotsional-tarbiyaviy funksiyasi deb ataladi. Demak, musiqa savodxonligini shakllantirish faqat bilim berish emas, bolaning ichki dunyosini boyitish, his-tuyg‘ularini tarbiyalash jarayoni hamdir. Ana shu nuqtai nazardan

(cc) BY

qaraganda, musiqa darsidagi har bir mashg‘ulot, har bir qo‘shiq bolaning ma’naviy rivojiga xizmat qilishi kerak.

Jahon musiqa pedagogikasida ham bu masalaga oid qator yondashuvlar mavjud. Vengriyalik bastakor va pedagog Zoltan Kodaly bolalarni musiqaga xalq qo‘shiqlari orqali, ayniqsa ovoz bilan kuylash orqali o‘rgatishni taklif qilgan. Uning tizimida nisbiy solmizatsiya, qo‘l ishoralari va ritmik bo‘g‘inlardan keng foydalaniladi. Bola avval kuyni kuylaydi, his qiladi, keyin uning yozuvini o‘rganadi. Bu yondashuvning qimmati shundaki, nota savodi bolaga quruq qoida sifatida emas, o‘zi kuylagan, tanish bo‘lgan musiqaning “surati” sifatida taqdim etiladi. Kodaly metodikasi bugungi kunda ko‘plab mamlakatlar maktablarida muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda.

Nemis bastakori Karl Orff esa boshqa yo‘lni tanlagan. Uning “Schulwerk” tizimida asosiy e’tibor elementar musiqa yaratishga, ya’ni so‘z, harakat va oddiy zarbli cholg‘ular orqali bolaning ijodiy faolligini uyg‘otishga qaratilgan. Orff bolani musiqaning passiv iste’molchisi emas, balki faol ishtirokchisi deb biladi. Bola chapak chaladi, oyog‘i bilan ritm uradi, ksilofonda oddiy kuy chaladi va shu jarayonda musiqiy tushunchalarni o‘zi kashf qiladi. Shveysariyalik pedagog Emil Jak-Dalkroz ishlab chiqqan ritmika tizimi ham shunga yaqin: unda musiqa tana harakati orqali his qilinadi. Bu yondashuvlarning barchasi bir g‘oyaga tayanadi: bola musiqani avval tanasi va hissiyoti bilan, keyin aqli bilan o‘zlashtiradi.

Rus musiqa pedagogikasida Dmitriy Kabalevskiyning konsepsiyasi alohida o‘rin tutadi. U umumta’lim maktablari uchun musiqa dasturini ishlab chiqib, musiqani “uch kit”, ya’ni qo‘shiq, raqs va marsh orqali o‘rgatishni taklif qilgan. Kabalevskiy fikricha, bolaga musiqani tushuntirishni uning hayotiy tajribasiga yaqin bo‘lgan janrlardan boshlash kerak. Har bir bola qo‘shiq kuylagan, raqs tushgan, marsh ostida yurgan. Shu tanish tajriba orqali u musiqaning murakkabroq qatlamlariga kirib boradi. Boris Asafyevning intonatsiya nazariyasi esa musiqani ma’noli nutqqa o‘xshatib, uning har bir ohangida inson kechinmasi aks etishini ta’kidlaydi. Bu qarashlar boshlang‘ich sinflarda musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy asosi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, kichik maktab yoshidagi bolalarning bir qancha o‘ziga xos xususiyatlari bor. Avvalo ularning diqqati beqaror: bola bir mashg‘ulotga uzoq vaqt jamlana olmaydi, tez charchaydi va chalg‘iydi. Ikkinchidan, bu yoshda ko‘rgazmali-obrazli tafakkur ustunlik qiladi, ya’ni bola mavhum tushunchalarni emas, ko‘rinadigan, ushlab bo‘ladigan narsalarni yaxshiroq tushunadi. Uchinchidan, o‘yin hali ham bolaning asosiy faoliyat turlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Lev Vigotskiy ta’kidlaganidek, o‘yin bolaning “yaqin rivojlanish zonasi”ni yaratadi, ya’ni o‘yinda bola o‘z yoshidan biroz “kattaroq” bo‘ladi. Bu xususiyatlarni hisobga olmasdan musiqa darsini tashkil etish samarasiz bo‘lishi tabiiy.

(cc) BY

Masalan, "chorak nota bir hissa davom etadi" degan qoidani bolaga quruq tushuntirsangiz, u buni yodlab olishi mumkin, lekin tushunmaydi. Agar shu tushunchani yurish qadamlari bilan, "ta-ta" bo‘g‘inlari bilan, rasmda katta va kichik qo‘ng‘iroqchalar bilan ko‘rsatsangiz, bola uni bir umr eslab qoladi. Mana shuning uchun boshlang‘ich sinflarda musiqa savodini o‘rgatishda ko‘rgazmalilik, o‘yin va harakat birinchi o‘ringa chiqadi. O‘qituvchi bolaga bilimni tayyor holda berish o‘rniga uni kashf qilish imkoniyatini yaratishi kerak. Kashf qilingan bilim esa yodlanganidan ko‘ra ancha mustahkam bo‘ladi.

Bu yoshdagi bolalarning emotsional sezgirligi ham alohida e'tiborga loyiq. Ular musiqaga juda tez va ochiq munosabat bildiradi: quvnoq kuyni eshitsa sakrashni, mayin allani eshitsa jim qolishni boshlaydi. O‘qituvchi bu tabiiy reaksiyadan foydalanib, bolaga musiqaning ifoda vositalarini anglatishi mumkin. "Nega bu kuy seni quvontirdi? Tez chalindimi yoki sekinmi? Baland eshitildimi yoki past?" kabi savollar orqali bola asta-sekin temp, dinamika, registr kabi tushunchalar bilan tanishadi. Bunda nazariy atama bolaning o‘z tajribasidan kelib chiqadi va shu sababli tushunarli bo‘ladi. Aynan shu tarzda his-tuyg‘u bilim bilan uyg‘unlashadi.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda milliy musiqa merosining o‘rni ham katta. O‘zbek xalq qo‘shiqlari, bolalar o‘yin qo‘shiqlari, allalar, laparlar o‘zining sodda tuzilishi, yorqin ritmi va tushunarli matni bilan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun eng qulay material hisoblanadi. "Boychechak", "Oq terakmi, ko‘k terak" kabi qo‘shiqlarni bola uyda ham, ko‘chada ham eshitgan. Ular orqali ritm, kuy harakati, takrorlanish kabi tushunchalarni tushuntirish oson. Bundan tashqari, milliy musiqa orqali bola o‘z xalqining madaniyati, urf-odatlari bilan tanishadi, unda vatanparvarlik va milliy g‘urur tuyg‘ulari shakllanadi. Kodaly ham aynan shu tamoyilga tayangan: "musiqa ona tilidan boshlanadi".

Shu bilan birga, milliy musiqaning o‘ziga xos jihatlarini ham unutmaslik kerak. O‘zbek musiqasida usul tushunchasi muhim o‘rin tutadi, doira usullari bolaning ritmik tuyg‘usini rivojlantirish uchun ajoyib vosita bo‘la oladi. Ammo musiqa savodi asosan Yevropa nota yozuvi tizimiga tayanadi. Shu sababli o‘qituvchi oldida murakkab vazifa turadi: milliy musiqaning ruhini saqlagan holda, uni zamonaviy nota yozuvi orqali tushuntirish. Bu masala hali ham metodik jihatdan to‘liq hal etilmagan va o‘z tadqiqotchilarini kutmoqda. Bizningcha, ikki tizimni qarama-qarshi qo‘ymasdan, ularni bir-birini to‘ldiruvchi sifatida qo‘llash eng to‘g‘ri yo‘ldir.

Zamonaviy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli tobora ortib bormoqda. Bugungi bolalar raqamli muhitda ulg‘aymoqda: ular planshet va smartfonni kitobdan oldin qo‘liga oladi. Bu holatni salbiy deb baholash oson, lekin undan foydalanish ancha oqilona. Musiqiy dasturlar, interaktiv o‘yinlar, virtual klaviaturalar, nota o‘rgatuvchi ilovalar bolaning qiziqishini oshiradi va mavhum tushunchalarni ko‘rinadigan qiladi. Masalan, ekranda tovush balandligi chiziq bo‘ylab

(cc) BY

ko‘tarilib-tushayotganini ko‘rgan bola “baland” va “past” tovush tushunchasini osongina anglaydi. Interaktiv doska yordamida notalarni “sudrab” joyiga qo‘yish esa oddiy mashqni qiziqarli o‘yinga aylantiradi.

Biroq texnologiya o‘qituvchining o‘rnini bosa olmaydi. Musiqa jonli san’at, uni jonli ijro, jonli muloqot orqali his qilish kerak. Ekran qanchalik yorqin bo‘lmasin, u o‘qituvchining ovozini, uning chehrasidagi ifodani, sinfdagi jamoaviy kuylashning sehrli muhitini almashtira olmaydi. Shuning uchun AKT dan foydalanish o‘rinli va me’yorida bo‘lishi lozim. U darsning maqsadi emas, balki maqsadga erishish vositasi bo‘lib qolishi kerak. Afsuski, ba’zan amaliyotda buning aksini ko‘ramiz: dars to‘liq taqdimot va videorolik ko‘rsatishga aylanib qoladi, bolalar esa faol ishtirokchi emas, tomoshabin bo‘lib qoladi.

Interfaol metodlar haqida ham alohida to‘xtalish joiz. So‘nggi yillarda pedagogikada “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Zinama-zina”, guruhlarda ishlash kabi usullar keng tarqaldi. Ularni musiqa darsiga moslashtirish mumkin va kerak. Masalan, sinfni guruhlarga bo‘lib, har bir guruhga bitta ritmik naqsh berish, so‘ng ularni birlashtirib, umumiy “ritmik orkestr” yaratish bolalarda ham ritm tuyg‘usini, ham jamoaviy ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Yoki tinglangan asar haqida “Kuy qanday rangda?” degan savol bilan klaster tuzish bolaning tasavvurini uyg‘otadi. Muhimi, metod shunchaki modaga ergashish uchun emas, aniq bir maqsadga xizmat qilishi kerak.

Musiqa savodxonligini shakllantirishda bosqichma-bosqichlik tamoyili hal qiluvchi ahamiyatga ega. Birinchi sinfda bola asosan musiqani tinglash, ovoz va harakat orqali ifodalash bilan shug‘ullanadi. Bu bosqichda nota yozuvini o‘rgatishga shoshilmaslik kerak, aksincha, bolaning eshitish tajribasini boyitish muhim. Ikkinchi sinfda ritmik belgilar, oddiy notalar, baland-past tovushlar bilan tanishtirish mumkin. Uchinchi va to‘rtinchi sinflarda esa notadan kuylash, oddiy kuylarni yozib olish, major va minorni farqlash kabi murakkabroq ko‘nikmalar shakllantiriladi. Har bir bosqich oldingisiga tayanadi va keyingisiga zamin tayyorlaydi. Bu ketma-ketlik buzilsa, bola bilimlarni mexanik yodlaydi, ammo tushunmaydi.

Amaliyotda kuzatiladigan muammolardan biri o‘qituvchilarning tayyorgarligi bilan bog‘liq. Ayrim maktablarda musiqa darsini ixtisoslashgan musiqa o‘qituvchisi emas, boshqa fan o‘qituvchisi yoki boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘tadi. Ular, tabiiyki, musiqa nazariyasini yetarlicha bilmasligi, cholg‘u chala olmasligi mumkin. Natijada dars faqat qo‘shiq o‘rganish bilan cheklanib qoladi. Boshqa muammo moddiy-texnik baza bilan bog‘liq: hamma maktablarda ham pianino, sintezator, bolalar uchun zarbli cholg‘ular to‘plami mavjud emas. Ba’zi maktablarda musiqa xonasining o‘zi yo‘q. Bunday sharoitda o‘qituvchi ijodkor bo‘lishi, mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanishi talab etiladi.

(cc) BY

Yana bir muammo baholash bilan bog‘liq. Musiqa savodxonligini qanday baholash mumkin? Bolaning ovozi yo‘qligi, quloq eshitish qobiliyati sustligi uni yomon baho olishga majbur qilmasligi kerak. Chunki musiqiy qobiliyatlar har bir bolada turlicha rivojlangan va ular ta’lim jarayonida o‘sadi. Baholashda bolaning shaxsiy o‘sishi, darsdagi faolligi, qiziqishi, harakati inobatga olinishi lozim. Aks holda bola musiqadan qo‘rqib qoladi, o‘zini “qobiliyatsiz” deb hisoblaydi va bu tuyg‘u uni umrbod musiqadan uzoqlashtirishi mumkin. Har bir bolada musiqaga muhabbat uyg‘otish, uni ijobiy tajriba bilan bog‘lash o‘qituvchining asosiy vazifalaridan biri bo‘lishi kerak.

Ota-onalar va oila muhitining roli ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Uyda musiqa tinglanadigan, ota-ona farzandi bilan birga qo‘shiq kuylaydigan oilalarda o‘sgan bolalar musiqa darsida ancha faol bo‘ladi. Shu sababli maktab va oila hamkorligi musiqa savodxonligini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi. O‘qituvchi ota-onalarga farzandlari bilan qanday musiqa tinglash mumkinligi, qanday oddiy musiqiy o‘yinlar o‘ynash mumkinligi haqida tavsiyalar berishi mumkin. Maktabda o‘tkaziladigan konsertlar, musiqiy kechalar ham ota-onalarni bu jarayonga jalb qilishning yaxshi vositasidir.

Darsdan tashqari faoliyat ham musiqa savodxonligini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Maktab xori, cholg‘u ansambllari, musiqiy to‘garaklar bolaga darsda olgan bilimlarini amalda qo‘llash imkonini beradi. Bundan tashqari, konsert zallariga, teatrlarga sayohatlar, mashhur ijrochilar bilan uchrashuvlar bolaning musiqiy dunyoqarashini kengaytiradi. Bola jonli simfonik orkestrni yoki doirachining mahoratini o‘z ko‘zi bilan ko‘rsa, bu taassurot unda darsdagi o‘nlab tushuntirishlardan kuchliroq iz qoldiradi. Shuning uchun musiqa ta’limi faqat sinf xonasi bilan cheklanib qolmasligi kerak.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda madaniyat va san’atni rivojlantirishga, bolalar musiqa va san’at maktablari faoliyatini kengaytirishga katta e’tibor berilmoqda. Ammo shuni unutmaslik kerakki, mamlakatdagi bolalarning ko‘pchiligi ixtisoslashgan musiqa maktablariga emas, oddiy umumta’lim maktablariga boradi. Demak, aksariyat yoshlarning musiqiy madaniyati aynan umumta’lim maktabidagi musiqa darslarida shakllanadi. Bu esa musiqa o‘qituvchisi zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi. U nafaqat kelajak musiqachilarini, balki kelajak tinglovchilarini, ya’ni musiqani tushunadigan, qadrlaydigan, sifatli san’atni sayoz san’atdan ajrata oladigan jamiyatni tarbiyalaydi.

Bugungi ommaviy madaniyat sharoitida bu vazifa yanada dolzarb bo‘lib qolmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali bolalar har kuni katta hajmdagi musiqiy axborotga duch keladi. Ularning hammasi ham sifatli emas, ba’zilari esa bolaning didini buzishi mumkin. Musiqa savodxonligi bolaga ana shu oqim ichida to‘g‘ri yo‘lni topishga, yaxshi musiqani tanlay olishga yordam beradi. Musiqiy

(cc) BY

jihatdan savodli bola sayoz ohanglarga osonlikcha berilmaydi, chunki u musiqaning chuqurroq qatlamlarini his qila oladi. Shu ma'noda musiqa savodxonligi o'ziga xos "madaniy immunitet" vazifasini bajaradi.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib, tadqiqotning dolzarbligini quyidagicha izohlash mumkin. Bir tomondan, davlat ta'lim siyosati barkamol, estetik jihatdan yetuk shaxsni tarbiyalashni talab qilmoqda. Ikkinchi tomondan, amaliyotda musiqa darslari ko'pincha yuzaki o'tadi, o'quvchilarning musiqa savodi past darajada qolmoqda. Uchinchi tomondan, jahon va milliy pedagogikada to'plangan boy tajriba hali to'liq tizimlashtirilmagan va maktab amaliyotiga yetarlicha joriy etilmagan. Ana shu qarama-qarshiliklar mazkur mavzuni chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqa savodxonligini shakllantirishning nazariy asoslarini aniqlash va uni amalga oshirishning samarali metodik yo'llarini ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun musiqa savodxonligi tushunchasining mazmuni va tarkibini aniqlashtirish, kichik maktab yoshidagi bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini tahlil qilish, jahon va milliy musiqa pedagogikasidagi asosiy yondashuvlarni o'rganish hamda ularni zamonaviy maktab sharoitiga moslashtirish ko'zda tutilgan. Shuningdek, o'yin texnologiyalari, interfaol metodlar va AKT vositalaridan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish ham tadqiqot vazifalari qatoriga kiradi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, ilg'or o'qituvchilar tajribasini o'rganish, dars jarayonini kuzatish, o'quvchilar va o'qituvchilar bilan suhbat, qiyosiy tahlil kabi usullardan foydalanildi. Bu usullar bir-birini to'ldirib, masalani turli tomondan ko'rib chiqish imkonini berdi. Ayniqsa dars kuzatuvlari muhim natijalar berdi: ular nazariy xulosalarni amaliyot bilan solishtirish, mavjud muammolarni o'z ko'zimiz bilan ko'rish imkonini yaratdi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, o'yin va harakat elementlari qo'llanilgan darslarda o'quvchilarning faolligi va o'zlashtirish darajasi sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, kirish qismida ko'tarilgan masalalar shuni ko'rsatadiki, musiqa savodxonligi boshlang'ich ta'limning ikkinchi darajali emas, balki ajralmas va muhim tarkibiy qismidir. U bolaning aqliy, hissiy, ma'naviy rivojiga xizmat qiladi, uning dunyoqarashini kengaytiradi va hayotini boyitadi. Maqolaning keyingi qismlarida ushbu masalaning nazariy va metodik jihatlari batafsilroq ko'rib chiqiladi, samarali usul va vositalar tahlil qilinadi hamda amaliy tavsiyalar beriladi. Umid qilamizki, bu fikrlar musiqa o'qituvchilari va bo'lajak pedagoglar uchun foydali bo'ladi.

KULMINATSIYA

Yuqoridagi tahlillarning barchasi bitta asosiy xulosaga olib keladi: musiqa savodxonligi bolaga tashqaridan "quyiladigan" bilim emas, u bolaning o'z tajribasi, his-tuyg'usi va faolligi orqali ichkaridan o'sib chiqadigan qobiliyatdir. Aynan shu

(cc) BY

nuqtada nazariya va amaliyot bir-biri bilan uchrashadi. Nota yozuvini bilish o‘z-o‘zidan bolani musiqiy savodli qilmaydi, xuddi alifboni bilish odamni kitobxonga aylantirmagani kabi. Savodxonlik bilim hayotiy tajriba bilan qo‘shilgandagina paydo bo‘ladi.

Kuzatishlarimiz davomida bir manzara alohida esda qoldi. Ikkinchi sinfda dars bo‘layotgan edi. O‘qituvchi bolalarga choraklik va sakkizlik notalarni tushuntirish uchun doskaga hech narsa yozmadi. U avval bolalarni sinf bo‘ylab yurgizdi: “Katta qadam, katta qadam”, keyin “kichik-kichik, kichik-kichik”. So‘ng shu qadamlarni chapak bilan takrorlatdi, keyin esa “ta” va “ti-ti” bo‘g‘inlari bilan aytdirdi. Faqat shundan keyingina doskada nota belgilari paydo bo‘ldi. Dars oxirida bolalar notalarni nafaqat taniy olishdi, balki ularni o‘zlari kichik ritmik naqshlarga ham joylashtirishdi. Bu kichik misol butun maqolaning mohiyatini ifodalaydi: harakatdan hissiyotga, hissiyotdan tushunchaga, tushunchadan belgiga.

Ana shu ketma-ketlik boshlang‘ich sinflarda musiqa savodxonligini shakllantirishning metodik o‘zagini tashkil etadi. Kodalyning kuylashga asoslangan yondashuvi, Orffning ijodiy faollik tamoyili, Dalkrozning ritmikasi va Kabalevskiyning janrlarga tayangan konsepsiyasi aslida bir-biriga zid emas. Ularni o‘zbek xalq qo‘shiqlari, doira usullari va milliy o‘yinlar bilan uyg‘unlashtirsak, o‘zimizning maktablarimizga mos, bolalarimizga yaqin bo‘lgan samarali tizim hosil bo‘ladi. Zamonaviy texnologiyalar va interfaol metodlar esa bu tizimni yanada jonli va qiziqarli qiladi, faqat ular me’yorida va maqsadga muvofiq qo‘llanilishi kerak.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Musiqa savodxonligi nota savodi, ritmik va lad-garmonik eshitish, tinglash madaniyati hamda ijrochilik ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan yaxlit tizimdir va uni qismlarga ajratib emas, birgalikda shakllantirish lozim. Boshlang‘ich sinf yoshi bu jarayon uchun eng qulay davr hisoblanadi, chunki aynan shu yoshda bolaning eshitish qobiliyati, ritm tuyg‘usi va emotsional sezgirligi faol rivojlanadi.

Ta’lim jarayonida bolalarning ko‘rgazmali-obrazli tafakkuri, beqaror diqqati va o‘yinga moyilligi albatta hisobga olinishi kerak. Shu sababli o‘yin texnologiyalari, harakat va ko‘rgazmalilik musiqa darsining ajralmas qismi bo‘lishi zarur. Milliy musiqa merosi, ayniqsa xalq qo‘shiqlari va bolalar o‘yin qo‘shiqlari, musiqa savodini o‘rgatishning eng tabiiy va samarali manbai bo‘lib, ular bolada milliy g‘urur va vatanparvarlik tuyg‘ularini ham tarbiyalaydi.

Bosqichma-bosqichlik tamoyiliga qat’iy amal qilish muhim: birinchi sinfda eshitish tajribasini boyitish, ikkinchi sinfda ritm va oddiy nota belgilari bilan tanishtirish, yuqori sinflarda esa notadan kuylash va ijodiy faoliyatga o‘tish maqsadga muvofiq. AKT vositalari va interfaol metodlar darsni boyitadi, ammo jonli ijro va o‘qituvchi bilan jonli muloqot o‘rnini bosa olmaydi.

(cc) BY

Amaliy tavsiya sifatida shuni aytish mumkinki, musiqa o‘qituvchilari uchun malaka oshirish kurslarida Kodaly, Orff va Dalkroz metodikalarini milliy musiqa bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha mashg‘ulotlarni ko‘paytirish, maktablarni oddiy zarbli cholg‘ular bilan ta’minlash, baholash tizimini bolaning shaxsiy o‘sishiga yo‘naltirish hamda oila va maktab hamkorligini kuchaytirish foydali bo‘ladi. Eng muhimi, har bir bolada musiqaga bo‘lgan muhabbatni uyg‘otish va uni asrab qolish kerak. Musiqani sevib qolgan bola uning sirlarini o‘zi izlab topadi va bu izlanish uni umrbod boyitib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Комил Буронович Холиков (2026). Схема интегрирования теории и гармонии по сфере изучения нового материала по фортепиано. Science and Education, 7 (3), 262-267.

2. Комил Буронович Холиков (2026). Основные дидактические задачи к укреплению основной темы изучения нового материала по фортепиано. Science and Education, 7 (3), 245-249.

3. Комил Буронович Холиков (2026). Об одной новой задаче тоники для создания модуляции или отклонения. Science and Education, 7 (3), 256-261.

4. Комил Буронович Холиков (2026). Определения тональности через функцию ткани гармонии. Science and Education, 7 (3), 250-255.

5. Komil Buronovich Xolikov (2025). Doira ta’limida davlat ta’lim standartlarini takomillashtirish yo‘nalishlari. Science and Education, 6 (12), 357-361.

6. Komil Buronovich Xolikov (2025). Puflama cholg‘ularni o‘qitishda nazariy tayyorgarlikni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Science and Education, 6 (12), 339-345.

7. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSMda puflama cholg‘ularni o‘qitishning ilmiy-nazariy konsepsiyasini ishlab chiqish. Science and Education, 6 (12), 385-390.

8. Komil Buronovich Xolikov (2025). Puflama cholg‘ularni o‘rgatishda nazariy tayyorgarlikni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari. Science and Education, 6 (12), 373-378.

9. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSM sharoitida puflama cholg‘ularni o‘qitish jarayonining nazariy modeli. Science and Education, 6 (12), 379-384.

10. Komil Buronovich Xolikov (2025). Doira o‘qituvchilarini malaka oshirish tizimining ilmiy-amaliy asoslari. Science and Education, 6 (12), 367-372.

11. Komil Buronovich Xolikov (2025). Uzluksiz ta’lim tizimida milliy zarbli cholg‘ular o‘qitish metodologiyasi. Science and Education, 6 (12), 351-356.

12. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSM o‘quvchilarida puflama cholg‘ularni o‘rgatishning nazariy-pedagogik asoslarini takomillashtirish. Science and Education, 6 (12), 391-396.

13. Komil Buronovich Xolikov (2025). Musiqa kollejlarida zarbli cholg‘ular kafedralarining faoliyatini optimallashtirish. Science and Education, 6 (12), 362-366.

14. Komil Buronovich Xolikov (2025). BMSM muassasalarida doira pedagogikasi mutaxassislarini tayyorlash tizimi. Science and Education, 6 (12), 346-350.

15. Комил Буронович Холиков (2025). Сознательное восприятие музыки через позитронноэмиссионная томография мозга и сеть внимания к обучению произведения. Science and Education, 6 (1), 142-147.

16. Комил Буронович Холиков (2024). Распределитель стимулятора рефлекторной дуги ответ на информации полученного от источника аксонов и дендритов. Science and Education, 5 (12), 113-119.

17. Комил Буронович Холиков (2024). Психофизиологияда калий ва натрий ионларининг “бирлик” ҳамда “қарама қарши кураш” қонуни. Science and Education, 5 (12), 81-88.

18. Комил Буронович Холиков (2024). Ионларнинг миқдорий ўзгаришининг сифат ўзгариши реакциясидаги психофизиологик қонуниятлар теоремаси. Science and Education, 5 (12), 89-98.

19. Komil Buronovich Xolikov (2024). Miyelin tizimidagi virus himoyachilari haqida. Science and Education, 5 (12), 17-23.

20. Комил Буронович Холиков (2024). Переживание генератора мозга, вырабатывающий негармонические электрические колебания (импульсы) энергии нейронов. Science and Education, 5 (12), 105-112.

21. Комил Буронович Холиков (2024). Расчет психофизиологии по теории методом фильтрации внимания. Science and Education, 5 (12), 55-61.

22. Комил Буронович Холиков (2024). Интеграция поликомилойидов в области психофизиологии процесс объединения частей в целое. Science and Education, 5 (12), 75-80.

23. Комил Буронович Холиков (2024). Вспомогательные клетки нервной ткани и действия периферических нервов в Шванновском клетке. Science and Education, 5 (12), 99-104.

24. Комил Буронович Холиков (2024). Специальные приёмы обучение изучения обмена калия и натрия в пороге мембраны Шванье. Science and Education, 5 (12), 69-74.

25. Комил Буронович Холиков (2025). Поликомилойиды генератор музыкального воспроизводимости пианиста в психофизиологии. Science and Education, 6 (1), 134-141.

(cc) BY

26. Комил Буронович Холиков (2025). Сложная многоголосная музыка и пластичность мозга в смещенном одних структур мозга относительно других. Science and Education, 6 (1), 148-153.

27. Комил Буронович Холиков (2024). Процесс исследования разными методами высшей нервной деятельности. Science and Education, 5 (11), 113-118.

28. Комил Буронович Холиков (2024). Механизмы взаимодействия между психическими и нейронными состояниями. Science and Education, 5 (6), 178-184.

29. Комил Буронович Холиков (2024). Психофизиологическая перестройка нейрона во время изучения музыкального произведения. Science and Education, 5 (6), 123-128.

30. Комил Буронович Холиков (2023). Метод динамических адаптации студентов музыкантов к учебному плану в общеобразовательной школе. Science and Education, 4 (7), 390-395.